

радіомовлення», що визначили б таку структуру власності суб'єкта інформаційної діяльності у сфері телебачення і радіомовлення, яка:

а) унеможливила перебування у власності однієї і тієї ж особи більше ніж одного суб'єкта інформаційної діяльності у сфері телебачення і радіомовлення і

б) обмежила істотну участь, тобто пряме та/або опосередковане володіння однією і тією ж особою самостійно чи спільно з іншими особами, 10 відсотками статутного капіталу та/або права голосу часток (паїв, акцій) суб'єкта інформаційної діяльності у сфері телебачення і радіомовлення.

Нарешті, окремим важливим питанням є удосконалення кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Цей аспект проблеми висвітлений нами в іншому дослідженні [2, с. 107–113].

Список використаних джерел

1. Проєкт нового Кримінального кодексу України: URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.

2. Хавронюк М.І. Кримінальна відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення у проєкті нового Кримінального кодексу України. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи*: матеріали Круглого столу (23 вересня 2022 року) / упор. І.В. Гловюк, Н.Р. Лащук, В.В. Навроцька, І.Р. Серкевич, Н.І. Устрицька. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 332 с.

Шаkun Василь Іванович,

голова Координаційного бюро з проблем кримінології НАПрН України, дійсний член (академік) НАПрН України, віцепрезидент Академії наук вищої освіти, голова Київського міського осередку ВГО «Асоціація кримінального права України», доктор юридичних наук, професор

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА УКРАЇНИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На зламі 1991–1992 років когорту українських політичних діячів поглинула ейфорія форсованої лібералізації та «шокової терапії». Послуговуючись у своїй діяльності такими загальними категоріями, як «правова держава», «загальнолюдські цінності», «менталітет народу», «ринкові відносини» тощо, вони здебільшого не мали чіткого уявлення про конкретний зміст цих понять й особливості реалізації явищ, ними позначуваних, у специфічних умовах української дійсності. Саме в каламутній воді політичних пристрастей, безладдя, хаосу, безконтрольної приватизації, розграбування національного багатства й проросли перші паростки корупції.

У сфері економіки відбулися глибинні трансформаційні процеси: руйнування комунальної та державної форм власності й становлення приватної, насамперед – великого бізнесу. Нині приватизовано майже все майно, що було комунальною чи державною власністю. Унаслідок дії недосконалого

законодавства з питань оцінки вартості й непрозорого механізму приватизації об'єктів власності цей процес завершився зосередженням національного багатства в руках нечисленної групи людей.

Нагадаємо, що 16 липня 1990 року Верховна Рада Української РСР прийняла Декларацію про державний суверенітет, якою, «виражаючи волю народу України», а також «прагнучи створити демократичне суспільство» та «визнаючи необхідність побудови правової держави, маючи на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу України», проголосила державний суверенітет країни як верховенство, самостійність, повноту й неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. Згідно з розділом II Декларації, громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України; народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці; повновладдя народу України реалізується на основі Конституції Республіки як безпосередньо, так і через народних депутатів, обраних до Верховної та місцевих рад Української РСР. Декларація закріпила право власності Українського народу: «Народ України має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством України. Земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу й виключної (морської) економічної зони, весь економічний та науково-технічний потенціал на території України є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету Республіки, які використовуються з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян.

Розпочинаючи приватизацію об'єктів майже всіх сфер власності, влада з невідомих причин не провела оцінку національного багатства. Відомо, що національне багатство є нагромадженням запасом ресурсів і благ, який є пріоритетним показником результатів економічної діяльності й можливостей нації щодо подальшого соціально-економічного розвитку. Воно визначає рівень матеріальної та духовної культури нації та утверджує найвищу цінність людини. У різні періоди історичного розвитку людства увага дослідників до цієї макроекономічної категорії варіювалася від широкої популярності до цілковитого забуття. Національне багатство є відображенням економічного, соціального, екологічного прогресу чи регресу суспільства. Відповідно до зміни пріоритетів і джерел економічного зростання, важливого значення набувають тенденції його гуманізації та екологізації. На початку третього десятиліття ХХІ століття фахівці в галузі економіки й статистики спрямували увагу на методологічні проблеми оцінки національного багатства. Актуальність їх розв'язання засвідчують дослідження, здійснені ООН (спеціалістами Статистичної комісії та Світового банку). Саме в межах цієї міжнародної організації узагальнюють світовий досвід таких досліджень, розробляють рекомендації для обчислення відповідних статистичних показників, здійснюють їх експериментальні оцінки. Своєю чергою 2019 року уряд України здійснив спроби оцінити національне багатство України, які, на жаль, виявилися невдалими.

Після розпаду СРСР поділ національного багатства відбувався за «територіальною ознакою». Унаслідок цього до Росії перейшло

60 % загального обсягу національного багатства Союзу, до України – 16 %, до Білорусії – 3,6 %, у республіках Прибалтики залишилося 3,2 %, середньоазіатським республікам дісталось близько 11 %, закавказьким республікам – 3,9 % «загальносоюзного» національного багатства. Актуалізувалася проблема оцінювання національного багатства та використання його з метою здійснення економічного аналізу й прогнозування. Проте її розв'язанню перешкоджає глибока економічна криза, яка донині супроводжується гіперінфляцією, агресією росії, переходом української статистики на систему національного рахівництва.

Протягом трьох десятиріччів влада так і не спромоглася закріпити в Конституції України правовий статус національного багатства, розробити методологію його оцінювання. Більше того, на порозі приватизаційних процесів Верховна Рада України скасувала Закон України «Про власність», в якому було визначено поняття «національне багатство України», зокрема до національного багатства було віднесено земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, основні засоби виробництва у промисловості, будівництві, сільському господарстві, транспорті, зв'язку, житловий фонд, будівлі та споруди, фінансові ресурси, наукові досягнення, створена завдяки зусиллям народу України частка в загальносоюзному багатстві, зокрема в загальносоюзних алмазному та валютному фондах і золотому запасі, національні, культурні та історичні цінності, в тому числі й ті, що знаходяться за її межами, є власністю народу України. На превеликий жаль це визначення не є досконалим, з огляду на те, що воно не враховує найбільшу цінність держави – її людський капітал. Тим часом у найбільш розвинених країнах, людський капітал становить від 50 до 80 % національного багатства. В Україні поки що переважає матеріальна складова, а людський капітал взагалі не береться до уваги.

Тому й досі національне багатство України в офіційній статистиці відображено не цілком, поза увагою залишено людський фактор, що призвело до «проїдання» та фактичної втрати низки його елементів.

Відсутність єдиної системи оцінювання національного багатства й недосконалість методик його обчислення зумовлює необхідність формувати власний системний підхід, який має бути орієнтований на усунення кримінологічних чинників, що сприяють корупції, правдиве відображення економічних пропорцій і тенденцій розвитку, уніфікацію методології, принципів здійснення оцінки національного багатства та його елементів у межах розширеної концепції національного багатства.

Пригадаймо, що в першій половині 1990-х років Україна втратила майже весь морський і річковий флот, більшу частину повітряних суден цивільної авіації, значну частину військового майна. За непрозорим порядком відбулася приватизація обласних енергорозподільчих компаній, газових й електричних мереж.

Попередня влада в середині 2015–2017 років вдалася до безпрецедентного за своїм цинізмом знищення банківської системи, активами якої заволоділи

окремі чиновники й політики, ціною в десятки, а то й сто разів нижчою за їхню реальну вартість.

Під час банкопаду 2014–2016 років з ринку виводили не лише «кишенькові» та «помийні» банки, а й такі, що повноцінно працювали, з прозорою структурою власності, зрозумілими клієнтами та високою репутацією.

Їх виводили, як-то кажуть, «під шумок», щоб продати їхнє майно за кеш. Схема проста: НБУ визнає банк неплатоспроможним і вводить до нього тимчасову адміністрацію. Вона оцінює активи банку, а паралельно «каламутні» персонажі пропонують на ринку (насамперед – кредиторам банку) викупити свої борги за меншу суму.

Далі НБУ позбавляє банк ліцензії та відправляє на ліквідацію до ФГВФО, який зобов'язаний стягнути з банку борги, продавши його майно на відкритому аукціоні за 1–6 % вартості. Але насправді аукціонні лоти формують під конкретного замовника.

Наприклад, ви винні банку мільйон доларів і віддали йому в заставу свій завод. Банк відправляють на ліквідацію, а до вас приходять «каламутні» персонажі й пропонують купити свою заставу назад, наприклад, за 500 тис. доларів, з яких ви заплатите державі 5–6 %, а решту віддасте їм у вигляді кешу.

Або вам просто сподобався актив якогось ліквідованого банку. І ви – його покупці точно за такою самою схемою. Беруть участь у ній, крім «каламутних» персонажів, чиновники з ФГВФО та НБУ, які й витісняють банки з ринку. Наприклад, 2017 року в Києві затримали за отримання неправомірної вигоди в сумі 5 млн доларів тимчасового адміністратора банку «Форум», за невтручання ліквідаторів й інших осіб в порядок погашення банківськими установами зобов'язань перед кредиторами та реалізацію високоліквідних активів за заниженими цінами.

Тим часом у розвинутих країнах кожен клаптик землі, кожна споруда, кожен верстат, кожен товар відображається в документі про власність, який є видимою верхівкою великого прихованого процесу, що пов'язує всі ці активи з рештою економіки й мінімізує корупційні ризики і відсутність належної оцінки національного багатства викликає певні проблеми щодо відшкодування збитків нанесених повномасштабним вторгненням Росії на територію України, окупацією частини території України, блокуванням експорту зернових, олії, інших культур з території України. За цих умов тема української землі є ще важливішою, ще актуальнішою! І законодавче врегулювання має бути спрямованим на те, аби українська земля залишалась у власності громадян України.

За даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру на 1 січня 2020 року земельний фонд України складає 60,3 млн гектарів, а сільськогосподарські угіддя становлять 68,5 % площі усіх земель земельного фонду України у межах території України. Площа чорноземів в Україні найбільша у світі і становить 15,6–16,4 млн гектарів, що складає близько 6 % світових запасів.

А це означає здатність української землі забезпечувати продовольчу безпеку держави і не лише України! Під продовольчою безпекою України слід розуміти гарантовану здатність держави, на принципах самозабезпечення базовими продуктами та їх економічної і фізичної доступності незалежно від

зовнішніх і внутрішніх умов, задовольняти потреби населення необхідними продуктами харчування. Продовольство є фундаментальною потребою людини і має ключове значення для її виживання.

Втрата державою контролю над земельними ресурсами, без яких неможливе виробництво продовольства, рівнозначна втраті продовольчого суверенітету.

З 1 липня 2021 року в Україні почав функціонувати ринок земель сільськогосподарського призначення. До Земельного кодексу України та інших законів України внесено відповідні зміни Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 року № 552-IX та Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 28 квітня 2021 року № 1423-IX.

Тут варто зупинитися на окремих кримінально-правових проблемах, які потребують законодавчого врегулювання щодо охорони сфери обігу земельних ресурсів від протиправних дій. Зокрема, площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення, яка може бути у власності однієї особи – громадянина України чи у власності юридичної особи.

До 1 січня 2024 року загальна площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення у власності громадянина України не може перевищувати ста гектарів (пункт 15 розділу X Земельного кодексу України).

Однак, після цієї дати, відповідно до частини другої статті 130 Земельного кодексу України, загальна площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення у власності громадянина України чи юридичної особи може досягати десяти тисяч гектарів.

З урахуванням загальної площі земель сільськогосподарського призначення (а це близько 42 млн. гектарів), можливість зосередження у власності однієї особи такої великої площі землі означає в майбутньому концентрацію всіх земель (укрупнення, збільшення розмірів землеволодінь чи землекористувань) у власності невеликого кола осіб чи корпоративних структур. Адже законодавець допускає можливість перебування всіх земель сільськогосподарського призначення на всій території України у власності лише 4200 осіб!!!

Це унеможливить доступ до таких земель громадян України, зокрема тих, що проживають у сільській місцевості, призведе до порушення соціальної злагоди в Україні.

Крім того, концентрація земель сільськогосподарського призначення загрожує продовольчому самозабезпеченню країни внаслідок збільшення площ під експортні сировинні культури, витісненню з вітчизняної сільськогосподарської системи дрібних виробників, призведе до звуження сфери зайнятості громадян, які проживають у сільській місцевості, зменшення економічної бази розвитку сільських територій, руйнування демографічного й економічного потенціалу розвитку сімейного фермерства.

Таке правове регулювання, всупереч частині першій статті 13 Конституції України, допускає набуття права власності на землю в Україні особами, які не є

громадянами України, через створені за українським законодавством юридичні особи. Проте, за Конституцією України земля в Україні є об'єктом права власності лише громадян України. Щоб це змінити потрібно вносити зміни до Розділу I «Загальні засади» Конституції України за визначеною в Основному Законі України процедурою, а не проводити референдум, який вирішить питання про можливість передачі у власність землі юридичним особам, засновниками (учасниками) чи бенефіціарами яких є іноземці.

Можливість передачі переважного права купівлі земельної ділянки іншій особі. Земельний кодекс України доповнено статтею 131-1, яка врегульовує питання переважного право купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення. Переважне право купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення мають два суб'єкти: особа, яка має спеціальний дозвіл на видобування корисних копалин загальнодержавного значення; орендар земельної ділянки.

У разі якщо ані перша, ані друга особа не може набувати у власність земельну ділянку сільськогосподарського призначення, вона може передати своє переважне право купівлі такої земельної ділянки іншій особі, яка відповідно до закону може набувати у власність таку земельну ділянку.

Таким чином, власник земельної ділянки сільськогосподарського призначення, який виявив намір її продати, обмежений у виборі сторони договору і зобов'язаний відчужити земельну ділянку тій особі, якій передано переважне право на її придбання. Він не може повноцінно розпоряджатися своєю власністю, адже інша сторона договору визначена поза його волею. У такий спосіб відбувається втручання у право власності особи, гарантоване статтею 41 Конституції України. Також зазначений механізм може бути використаний з метою концентрації великих площ у власності однієї особи, чого з означених вище причин не можна допускати.

Дійсно, проблема є важливою і з точки зору оцінки наслідків непідготовленого запровадження в Україні ринку земель сільськогосподарського призначення. Окрім очевидних проблем кадастрового обліку таких земель й неможливості їх розв'язання без проведення суцільної інвентаризації землі за участю громад сіл та послідуемого переэавантаження, за наслідками інвентаризації, орендних відносин, доповідь акцентує увагу і на проблемі справедливого ціноутворення на цьому ринку. В основі останнього лежить організація фінансового обліку земельних активів, їх відображення у фінансовій і статистичній звітності, врахування в національних рахунках. Проведений нами аналіз свідчить, що сьогоднішня справедлива (ринкова) вартість аграрних земельних активів за доходним підходом може складати не більше 25 млрд дол. (на тепер у фінансовій звітності Україна показує лише 0,15 млрд дол.).

Відтак очевидно, що за таких умов на забезпечення теперішньої ємності цього ринку достатньо 75-100 тисяч підставних студентів, науковців чи безробітних українців, яким «допоможуть» викупити по 200 га землі (200 га – урядова пропозиція по обмеженню землеволодіння).

Разом з тим, за підрахунками експертів, ЄС оцінює майбутній вільний ринок земель сільськогосподарського призначення України у 50–60 млрд дол. Звідси, спекулятивна складова українського олігархату може складати біля

25–35 млрд дол., що і формує відповідний політико-економічний тиск на владу у питанні такого ринку.

Варто наголосити, що останніми роками в рейтингах щодо оцінки світового багатства Україна поступово втрачає свої позиції. Нещодавно опублікована доповідь Науково-дослідного інституту швейцарської фінансової групи CreditSuisse «Звіт про глобальне багатство» (GlobalWealthReport) спричинила песимістичні настрої щодо перспектив нашої держави, які зводяться до того, що громадяни України бідніші за європейців у 18 разів, водночас обсяги імпорту в Україну дорогих автомобілів зростають, а капітал з України витікає в офшорні зони в розмірі, який майже дорівнює щорічному державному бюджету.

Майнова нерівність приголомшує, провокуючи конфлікти в суспільстві й недовіру до влади тощо. За сукупним багатством Україна посідає 58-ме місце зі 138 країн світу (попереду – Аргентина, після України – Марокко): його розмір, на думку спостерігачів, становить 308 млрд доларів. Для порівняння, це майже втричі більше, ніж офіційний ВВП України (131 млрд доларів).

В Україні дослідники нарахували 21 306 мільйонерів. Ця кількість забезпечила нашій країні 56-те місце в рейтингу (попереду – Казахстан, після України – Угорщина й Аргентина). Цікаво, що вітчизняна офіційна статистика за 2018 рік зафіксувала лише 4817 мільйонерів. Натомість швейцарці прогнозують за п'ять років збільшення в Україні кількості мільйонерів до 31 тисячі осіб.

Зауважимо, що це відбувається в контексті так званих реформ митної та податкової служб, судової системи, органів, які мають боротися з корупцією, а насправді самі нерідко перетворюються на джерело корупції, що негативно позначається на міжнародному рейтингу нашої держави. Це також впливає на свідомість громадян, які щороку дедалі менше довіряють як органам правопорядку та прокуратури, так і правосуддю. І, безумовно, мають на це підстави, оскільки станом на червень 2020 року Україна посідала 148-му сходинку між Венесуелою та Нігерією зі 163 позицій за міжнародним рейтингом найнебезпечніших для життя країн (GlobalPeaceIndex). У цьому рейтингу Україну випередили навіть такі африканські країни, як Зімбабве й Нігерія! Нагадаємо, що шість років тому Україна посідала 144-ту сходинку, упродовж 2010–2013 років – 120-ту, а 2009 року – 118-му!

Зауважимо і про таку важливу складову національного багатства, як людський капітал. Успадковане з давніх часів зневажливе ставлення до людини в Україні гальмує її повноцінний поступ.

Високорозвинені країни значно інтенсивніше використовують свій людський капітал, який є основним стратегічним ресурсом держави, визначальним фактором інноваційного розвитку. Крім того, його застосування супроводжується низьким споживанням природних ресурсів (менше ніж 20 %). Саме людський капітал зумовлює ефективність і конкурентоспроможність економіки, можливості створення високоякісних товарів та послуг, темпи науково-технічних змін. Нерівномірне розміщення та поступове вичерпання природних запасів призвело до того, що країни з однаковим рівнем розвитку мають майже однакову виробничу й фінансову забезпеченість. Тому державі вкрай необхідно

збільшувати витрати на освіту, кваліфікацію, здоров'я, поліпшення житлових умов і рівня життя населення загалом, розширювати «середній клас», що сприятиме примноженню «інвестицій в людину» як на рівні сім'ї, так і в суспільстві. Ці інвестиції забезпечать нагромадження та споживання суспільством певного обсягу «людського капіталу», який стимулюватиме збільшення кількості вироблених товарів і наданих послуг, зростання рівня доходів населення. Адже підготування і випуск на ринок праці освіченої, творчої, активної робочої сили, забезпечення її кваліфікаційної та територіальної мобільності є однією з першооснов життєдіяльності української економіки.

Підсумовуючи викладене, слід акцентувати на тому, що правова невизначеність національного багатства нині є одним з основних чинників корупції та її невичерпним джерелом.

Руйнівна дія корупції призводить до ослаблення авторитету влади на всіх рівнях, деформації моральних засад суспільства, втрати поваги громадян до закону, поширення в соціумі настроїв політичної апатії та цинізму, правового нігілізму й індиферентності, зростання рівня злочинності. Зрошення корумпованої частини державних службовців із тіньовими кримінальними колами становить безпосередню загрозу національній безпеці й конституційному ладу, призводить до обмеження потенціалу інститутів громадянського суспільства, порушення прав людини, дискредитує країну на міжнародному рівні. Тому кожна держава намагається протидіяти поширенню цієї соціальної патології, унеможливити корупційне зловживання владою, що призводить до незворотних змін в усіх сферах суспільного життя.

Характеризуючи правову невизначеність національного багатства як джерело корупції, необхідно реалізувати комплекс нагальних завдань:

- законодавчо врегулювати визначення національного багатства, що має охоплювати фізичний капітал, природні ресурси та людський капітал;
- здійснити оцінку якості національного багатства;
- на законодавчому рівні закріпити механізми, які гарантували б кожній людині й майбутнім поколінням однакове право на отримання доходу від використання невідновних природних багатств, оскільки національне багатство – власність кожного українця;
- і, насамкінець, передбачити кримінально-правову охорону національного багатства.

Список використаних джерел

1. Богатые стали богаче: как росло глобальное неравенство в последние годы. URL: <https://www.rbc.ru/society/22/01/2018/5a6585569a79471d6f4dfbee>.
2. Генсек ООН заявил о сосредоточении половины богатств мира у 26 человек. URL: <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/5f1324139a794757fe550af8>.
3. Квак М. В. Національне багатство України: стан та перспективи. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2008. № 1. С. 29–36.
4. Сахань О. М. Корупція в сучасній Україні як джерело деструктивності влади. *Вісник Національного університету «Одеська академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015. № 4 (27). С. 112–129. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14588/1/Sahan_112-129.pdf.